

Magdalena Garbacik-Balakowicz

EGY BIZONYOS KAPCSOLAT ESETE

Amikor a tisztelt szerkesztőségtől ajánlatot kaptam, hogy írjak egy szöveget a lengyel–magyar számba, nagy bajba kerültem. Egyrészt sokat tudnék írni a lengyel–magyar irodalmi kapcsolatokról, hiszen már jó pár éve tevékenykedem ezen a területen, másrészt rájöttem ennek a feladatnak a nyaktörő voltára. A lengyel–magyar kapcsolatokat hosszú és gazdag hagyomány köti össze, számos kutató foglalkozott velük, nemcsak az irodalomkutatás, hanem a történelem, a művészet, a diplomáciai kapcsolatok stb. területén is. Az elmúlt évek sok jót hoztak, nem is annyira a tudományos kutatások területén, amely iránt *de facto* csak pár szakértő érdeklődik, hanem a műfordítás terén. Nyugodtan kijelenthető, hogy az elmúlt tíz-húsz év mind Lengyelországban a magyar, mind Magyarországon a lengyel irodalom fordításának fellendülése volt. A fellendülés, amely a kortárs kiadói piacon nyelveink „niche” jellegének ellenére, remélem folytatódni fog.

A furcsa véletlennek (vagy a sors szándékának) köszönhetően kapott feladat a „vég és kezdet” pillanatában jutott hozzám. Ez a feladat arra készítetett, hogy elgondolkodjak az elmúlt éveken, a választásaimon és azon, hogy milyen úton járok. Ez az út évek óta kötődik a magyar irodalomhoz, és ennek köszönhetően a lengyelhez is. Ezért csak egy dolog maradt számomra ebben a rövid szövegben – egy személyes reflexió, ami óhatatlanul is rendkívül szubjektív tekintet a lengyel irodalomra.

A nemzeteink barátságáról szóló híres közmondás – lengyel, magyar, két jó barát, együtt harcol s issza borát – széles körben ismert. *Használata* azonban eléggé felületes.

Mit tud az átlag lengyel Magyarországról? Sajnos nem sokat – csak sztereotípiákat: Budapest, Balaton, bor, termálfürdők. Kamaszkoromban én is ebbe a csoportba tartoztam. Nem voltak magyarok sem a rokonaim, sem a barátaim között. Nem jártam balatoni nyári táborokba, az iskolában kötelező olvasmányaim között nem szerepeltek sem Petőfi Sándor versei, sem Molnár Ferenc *A Pál utcai fiúk* című regénye.

Sok magyar szakos ismerősöm ezt a két szerzőt említi első kapcsolataként a magyar irodalommal. Az enyém szokatlan volt. És be kell vallanom – egészen véletlen. Akkor filozófia szakos voltam, és az első év után nagymamámnál nyaraltam Nowy Sączban. Nagymamámmal mindennap sétáltunk, nem volt fix útvonalunk, de valami furcsa véletlen folytán mindig az Argasiński fagyizóznál kötöttünk ki, amit a család generációk óta üzemeltetett. Az övök volt a legjobb fagyizó a városban, mindig nagyon nehéz volt eldönteni, hogy milyen ízt akarunk aznap. Egyszer, mielőtt a fagyizóhoz értünk, bementünk a könyvesboltba is. Nézegettem a polcokat. Idegen nyelvű irodalom. M. Emlékszem, hogy az M a legalsó polcon volt. Muszáj volt leguggolnom. A kezembe vett könyv elég vastag volt, a kék borítóján furcsa fénykép. *Egy polgár vallomásai*. Szerző: Márai Sándor. Megvettem. Most a budapesti lakásomban, ahova alig egy hónapja költöztem, veszem le a polcról. Ma már nem emlékszem, mi késztetett arra, hogy kihúzzam annyi más könyv közül, amelyeknek csak a gerincét láttam. Nem emlékszem, mi keltette fel az érdeklődésemet, és mi késztetett arra, hogy ahelyett, hogy elraktam volna, megvásároljam, és ezzel erre az útra irányítsam az életemet.

Ezen a nyári délutánon elkezdődött a kalandom a magyar irodalommal. A filozófiai tanulmányaimat nem hagytam abba, de egy év után már magyar szakos is voltam. A „kis nyelvek” filológiai tanulmányok nemcsak a nyelv, hanem az adott ország és kultúra mélyebb megismerését teszik lehetővé, ugyanakkor meglehetősen sajátosan, majdnem mindig a nulláról tanuljuk meg az adott nyelvet. „Jó napot kívánok”, „Köszönöm”, „Viszontlátásra”. Nulláról tanulni egy nyelvet azonban azt jelenti, hogy az adott nyelven íródott irodalmat csak egy idő után lehet olvasni. Maradnak a fordítások. Szerencsére. A helyzet akkor olyan, mint amikor egyáltalán nem ismerünk egy nyelvet, és nem is akarjuk megtanulni. Hiszen ez nem szükséges ahhoz, hogy megismerjünk más világokat és önmagunkat. Számomra a végső értelemben az irodalom – egzisztenciális élmény, azaz olyan élmény, amely kitágítja a gondolkodásunk határait, valamint önmagunk, mások és a világ megértésének horizontját. S bár irodalomról beszélhetünk „rendszer-szerűen” – irányzatok, iskolák, trendek –, az mindig egyéni és egyedi. Mind az „alkotás” szintjén – van-e értelme ugyanazt az irodalmi művet kétszer megírni (ha egyáltalán lehetséges lenne...)? –, mind a „befoga-

dás” szintjén – az irodalmi szövegben bemutatott világot minden olvasó a saját gondolkodásán, érzésein, élményein átszűrve ismeri és érti meg. Az irodalom lehetőséget ad arra, hogy belépjünk egy olyan világba, amely bár narratív, egyszerre valós is. Lehetővé teszi számunkra, hogy olyan helyzeteket éljünk át, amelyeket soha nem tapasztaltunk, vagy olyat, ami akár a saját életünk meghosszabbítása is lehetne, és mindennek köszönhetően az életünk többdimenzióssá válik. Ez a világról alkotott elképzeléseink, érzelmeink és gondolkodásmódunk horizontális és vertikális kiterjesztését jelenti, vagyis ennek következtében kezdjük látni a minket körülvevő világ mélységét, összetettségét és egységét. Az idegen, ismeretlen vagy érthetetlen így átalakulhat valami közelivé, ismerőssé és érthetővé. Ugyanakkor az is lehetővé válik, hogy más szemszögből nézzünk magunkra.

A magyar irodalom olvasása készítetett arra is, hogy a lengyel irodalom, főleg a kortárs szerzők felé forduljak. Új pillantást vetettem azokra az írókra, akiket csak az iskolából ismertem, nekiindultam önmagam a lengyel irodalom megismerésének is. És felfedeztem ennek szépségét és gazdagságát. Sőt azt is mondhatom, hogy a magyar irodalomnak köszönhetően „felnőtt” olvasóvá váltam, aki önállóan olvassa az irodalmat, meg tudja mondani, hogy mi jó, mi rossz, és miért. A legfontosabb, hogy megérintsen és megszólítson engem, hogy párbeszédet folytassak vele, hogy a részemmé váljon, és szélesítse a világról alkotott látásmódomat.

A kortárs (a 21. századi) lengyel irodalom véleményem szerint sokszínű, tükrözi a modern világ összetettségét, és gyorsabban reagál a társadalmi problémákra, mint korábban. Jelen vannak olyan témák, mint a különféle társadalmi kizártságok, aminek az oka vagy a társadalmi-gazdasági helyzet, vagy valamilyen ideológia. Tematizálja az idegenséget, a kisebbséget és a másságot. Ugyanakkor megfigyelhető egy (az egész közép-kelet-európai irodalomra jellemző) tendencia, a múlt felé fordulás: emlékezet és trauma feldolgozása, nemzeti mítoszok lebontása, demitologizációja.

Mind Magyarországon, mind Lengyelországban az 1990-es évek megtorpanása után jelentős fordítási aktivitást tapasztalhatunk. Ahhoz képest, hogy Magyarország háromszor kisebb ország, és egyúttal háromszor kisebb a könyvpiaca, a magyarok szépen és rendszeresen fordítják a kortárs lengyel irodalmat. Persze mindig jobb lenne többet.

De csak az tudja, aki belülről ismeri, mennyire nehéz manapság bejutni a kiadói piacra, különösen, ha „kis nyelvű” fordításokról van szó. Az irodalom népszerűsítésében mind az idősebb, mind a fiatalabb generáció fordítói aktívak. Sőt kizárólag nekik, lelkesedésüknek és kitartásuknak köszönhetően jelennek meg új fordítások. Magyarországon kialakult a lengyel irodalom rajongói tábora, de egyik oldalon sincs átfogó stratégiája irodalmunk népszerűsítésének. Az, hogy ez jó vagy rossz, teljesen más kérdés, de megvannak a következményei. Az egyik, hogy ami megjelenik, nem fed le az irodalom teljességét, csak töredékeiben mutatja be. A második, hogy a két irodalom (talán az egyes szerzők nevein kívül, különösen a 20. századi klasszikusokon és a Nobel-díjasokon kívül) nem került be a társadalom köztudatába.

Megvannak a kedvenc lengyel könyveim. Nem szeretem ezt a „kedvenc” szót, úgy hangzik, mintha valami jelentéktelen dologról beszélnék. Ezek a könyvek egyszerűen fontosak, ha nem olvastam volna őket, biztosan más ember lettem volna. Mindig ajánlom őket, mert kíváncsi vagyok, hogy mások hogyan reagálnak rájuk. Szerencsére néhány meg is jelent magyarul, de az a benyomásom, hogy nem kapták meg a megérdemelt fogadtatást. Sokat viszont még nem fordítottak le. Ezért ennek az új fordításokat is bemutató monografikus számnak az erejét kihasználva szeretném felhívni a figyelmet azokra a szerzőkre és jelenségekre, amik számomra a lengyel irodalmi tájkép fontos és különösen érdekes elemei, és véleményem szerint valami újat, ismeretlent hozhatnak a magyar irodalomba, az olvasási élménybe, valamint megmutathatják, hogy mennyire másképp is lehet látni a világot.

Wiesław Myśliwskit teszem az első helyre. Myśliwskit a lengyel irodalomban az ún. népi irányzat legkiemelkedőbb képviselőjeként szokták emlegetni. Művének ilyen megközelítése csak egy újabb példája annak, hogy az irodalmi címkék olykor korlátozhatják egy adott szerző megítélését, és megakadályozhatják befogadását egy másik országban. Myśliwski regényei és drámái valóban kisvárosi és falusi díszletek között játszódnak, és valóban paraszti témáról is szólnak (különösen az első három regény – *Nagi sad* [Meztelen gyümölcsösökert], *Pásztor-kastély*, *Kamień na kamieniu* [Kő kövön] –, ahol szintén ez dominál), de nem korlátozódnak erre. Myśliwski művét nem lehet pusztán

szemléltetni az egyes regények vagy drámák prizmáján keresztül, mivel a töredezettség és a teljesség pólusai közé feszített szerves egész. A világot akarja leírni, nem csak a parasztit, és nem csak a lengyelt, bár könyvei a 20. század lengyel tapasztalatainak összességét mutatják be. Myśliwskit az előre meghatározott (és változó) társadalmi keretek közé szorult ember állapota érdekli, és azok a változások, amelyeken átmegy a könyörtelen történelmi események forгатagában. Hogyan észlel az ember, hogyan gondolkodik, milyen lépéseket tesz, és végül hogyan emlékszik? (Magyarul megjelent: *Pásztorkastély* [ford. Fejér Irén], *Látóhatár* [ford. Józsa Péter], *Értékezés a babfejtésről* [ford. Hermann Péter].)

Továbbá Jacek Dukajra szeretném felhívni a figyelmet. Myśliwskihez hasonlóan ő is meghaladja az irodalmi beskatulyázás határait, de az előbbivel ellentétben Dukaj neve nem ismeretlen a magyarországi olvasók, legalábbis a science-fiction-olvasók körében. Igen, Dukaj sci-fi és fantasy szerző, de művének jelentősége nem korlátozódik erre a szűken vett irányzatra. A 2007-ben megjelent *Lód* (Jég) című regénye példátlan irodalmi esemény volt. Ebben a monumentális, több mint 1000 oldalas epikus szövegben megjelenik a 20. század eleji Lengyelország és Európa történetének egy alternatív változata, ami egy új jégkorszak bekövetkezése. A nyelvi szabadság, kreativitás és innováció nemcsak az érdekes és izgalmas történetekkel párosul, hanem elsősorban az ember, az emberiség és a világ állapotáról szóló filozófiai megfontolások mélységével. Az emberiséget egy új kor küszöbén mutatja be a legújabb esszékötetében is, amiben körbejárja a modern civilizáció legérdekesebb és legfontosabb kérdéseit – mi lesz az emberrel *Po piśmie* (Az írás után). Dukaj Stanisław Lem nagy utódja. Egy „elszánt” fordítót várok, aki vállalja a feladatot, és lefordítja a Jeget. (Magyarul megjelent: *Extensa – Regény az EPR-paradoxonra; Zuzanna és a világmindenség; Más dalok; Érkezés a sötétségbe*. A regényeket Mihályi Zsuzsa fordította.)

Végül a magyar olvasó számára különösen érdekes lehet egy olyan irodalmi műfajjal való találkozás, amely a magyar irodalomban nem annyira népszerű manapság (bár az ún. irodalmi szociográfiának van hagyománya Magyarországon). Ez a tényirodalom, pontosabban a lengyel irodalmi riport. Ez a műfaj nagy hagyományokkal rendelkezik a lengyel irodalomban, és még mindig az egyik legkeresettebb Lengyel-

országban (az elmúlt években uralta a Nike Irodalmi Díjat – 2017-ben Cezary Łazarkiewicz, 2019-ban Mariusz Szczygieł és 2021-ben Zbigniew Rokita kötetei lettek az év legjobb könyvei; olvasói díjban részesültek: 2016-ban Magdalena Grzebałowska, 2019-ben Mariusz Szczygieł, 2020-ban Joanna Gierak-Onoszko, 2021-ben Zbigniew Rokita). Ez egy irodalmi műfaj, amelynek modern hagyománya és sajátos változata alakult ki a 20. század hetvenes éveiben, olyan, ma már klasszikus szerzőkkel, mint Ryszard Kapuściński vagy Hanna Krall. Manapság három kiemelkedő érdeklődési kört különböztethetünk meg. Az első lokális, de nemcsak lengyel, hanem közép-európai, sőt posztkommunista szempontú. A szerzőket kiemelten érdekli a 20. század történelmi eseményeinek emlékezete, a politikai átalakulások következményei és az ezzel kapcsolatos változások, valamint a társadalom különböző csoportjainak és a volt keleti blokk országainak jelenlegi politikai helyzete. A második tematikus csoport azokból a szövegekből áll, amelyek olyan helyeket (és történeteket) mutatnak be, ahol még mindig folyik a háború, mint például Afganisztánt, a Kaukázust és Afrikát. Végezetül pedig olyan kötetek születnek, amelyek közelebb hozzák az olvasóhoz a világ távoli pontjait, azok kultúrájával, hagyományaival, mindennapi életével és problémáival. (A műfaj klasszikusainak, valamint a kortárs szerzőknek csak egyes könyveit fordították le magyarra.)

A kis listából sok szerző hiányzik, sorolhatnám tovább a neveket is. Valaki más biztosan megadott volna más szerzőket, könyveket, jelenségeket. Másképpen látta volna a lengyel irodalmi tájat. De pont ez a legszebb az irodalomban – egyedi élmény, amiről majd másokkal beszélhetünk.